

VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLÉ

S. Szabó Péter: A Vallástudományi Szemle 2012. évi számai elé

Tanulmányok – Vallásetnológia

Hoppál Mihály
Vassányi Miklós
Szilágyi Zsolt
Hoppál Mihály
Sipos János

Forrás

Somfai Kara Dávid: Sámánénekek

Disputa

S. Szabó Péter: Az „önérvényű” vallásosság igényének
filozófiai megalapozása és programszerű felvetése
Nyikolaj Bergyajev filozófiájában

Tudományunk története és műhelyei

Horváth Pál: A vallásetnológia és a vallástudományok

Vallástudós életpályák

Szilágyi Zsolt: Beszélgetés Bethlenfalvy Géza indológussal

Hírek

Recenziók

Zenei melléklet (CD): Sámánénekek (Hoppál Mihály gyűjtéseiből)

2012/1.

VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE
VALLÁSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER
Nyolcadik évfolyam, 2012/1. szám

A folyóirat megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Kiadja: Zsigmond Király Főiskola, Budapest
Magyar Vallástudományi Társaság
Főszerkesztő: S. Szabó Péter
Alapító főszerkesztő: Bencze Lóránt

Szerkesztők:

Adamik Tamás (Disputa)
Rónay Péter (Hírek)
Luft Ulrich (Vallástudós életpályák)
Németh György (Források)
Csima Ferenc (Recenziók)

Szerkesztőbizottság:

Fröhlich Ida, Hoppál Mihály, Máté-Tóth András, Peres Imre, Ruzsa Ferenc,
Schweitzer József, Szigeti Jenő, Török László, Zentai Tünde

A Szerkesztőség címe:

1039 Budapest, Kelta u. 2.
Tel.: 454-7600, fax: 454-7623
e-mail: vtsz@zskf.hu

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 1786-4062

A kiadásért felel: Dr. Bayer József
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve 15% kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
Tel.: 267-5979

harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

A tipográfiai tervet Pintér Zoltán készítette, a nyomdai előkészítést
Csernák Krisztina, a nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOM

S. SZABÓ PÉTER: A Vallástudományi Szemle 2012. évi számai elé	5
TANULMÁNYOK – VALLÁSETNOLÓGIA	
HOPPÁL MIHÁLY: Vallás-antropológia	9
VASSÁNYI MIKLÓS: Waca, huaca, guaca – 'Szent tárgy' és „szent hely’ az inka vallásban	15
SZILÁGYI ZSOLT: A buddhizmus és az egyház társadalmi szerepe a mai Mongóliában	28
HOPPÁL MIHÁLY: Sámán-szertartások: ének, dob és gyógyítás	49
SIPOS JÁNOS: A sámándalok zenei elemzése	61
FORRÁS	
SOMFAI KARA DÁVID: Sámánénekek	95
DISPUTA	
S. SZABÓ PÉTER: Az „önérvényű” vallásosság igényének filozófiai megalapozása és programszerű felvetése Nyikolaj Bergyajev filozófiájában	117
TUDOMÁNYUNK TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI	
HORVÁTH PÁL: A vallásetnológia és a vallástudományok	129
VALLÁSTUDÓS ÉLETPÁLYÁK	
SZILÁGYI ZSOLT: Beszélgetés Bethlenfalvy Géza indológussal	151
HÍREK	179
RECENZIÓK	183
Zenei melléklet (CD): Sámánénekek (Hoppál Mihály gyűjtéseiből)	

A SÁMÁNDALOK ZENEI ELEMZÉSE

SIPOS JÁNOS

Nem adhatunk átfogó képet a sámánok énekéről, de egy terület sámán-repertoárjából jó ízelítőt kínál a CD harminckilenc dallamával. Természetesen Hi-Fi minőséget nem várhat a hallgató, mert a felvételek többsége nem stúdióban, hanem szertartások helyszínein készült, némelyik évtizedekkel ezelőtt. Mégis a dallamok élvezettel és sok tanulsággal hallgathatók.

A sámán mediátor a földi emberek és a másvilág-szellemvilág között. Sokszínű, összetett szerepének most csak egy összetevőjét vizsgáljuk: dallamaikat és azok ritmuskíséretét.

A zene talán az összes művészetek közül a leghatékonyabban jut el a lélek legmélyebb rétegeihez. Ez az erő működik, amikor a gyászoló nem örjög és zokog, hanem a sirató segítségével kontrollált és mindenki számára ismerős, egyszerű zenei formában fejezi ki fájdalmát. Ugyanígy élnek a zene erejével a sámánok is.

Magam alaposabban csak a sámán szertartás késői leágazását, egyes törökországi szúfi felekezetek *zikir* összejöveteleit tanulmányoztam. Ezek során a résztvevők zenekíséretre, énekelve forogják *szamah* táncaikat, így közeledve Istenhez. A törökországi bektásik népi és vallási énekeit vizsgálva bebizonyosodott az, ami a jelen CD dalaira is igaz, a szertartás dallam-repertoárjának egy része kapcsolatot mutat a népzenevel.

A *bektasik* dallamai között a még énekelt népdalokon kívül találtunk régebbi, már kihalt népzenei formákat valamint a műzenéhez közelebb álló dallamokat is. A sámánok repertoárjában persze műzenei hatás nemigen fedezhető fel, de régebbi és mai népzene igen, valamint helyenként igen érdekes és izgalmas recitálás, zenei szövegmondás is.

A CD végighallgatása egyfajta ázsiai zenei utazás a török nyelvű népektől indulva a mongolokon és a mandzsukon át a japánokig és a koreaiakig. Közben ismét felfigyelhetünk arra, hogy a zenei összefüggések nem mindig felelnek meg a nyelvi viszonyoknak.

Az eredményes szertartáshoz, a transzállapot eléréséhez elengedhetetlen a megfelelő atmoszféra. Ennek megteremtésében nagy szerepet játszik a zene, a dallam és a ritmuskíséret, mely egyszerű, ismétlődő jellegű, hiszen a közösség számára könnyen felfoghatónak, ismerősnek kell lennie.

Az úti „eszköz” a dob, mely monoton ritmusával segíti a révület elérését. Nincs szó bonyolult és variatív ritmusképletekről, inkább csak egy-két ismétlődő formuláról. Különbőféle csörgők is segítik a kívánt transz elérését, néha ritmikus kíséretet biztosítva, máskor csak egy hang-klasztert felfestve. Ez utóbbi annál könnyebben fordulhat elő, mert nem kézzel rázzák őket, hanem a sámánövre vannak függesztve, és a sámán mozgását kisebb-nagyobb késéssel követve csörrennek meg.

Mielőtt a zenei formák vizsgálatára rátérnénk, hadd hívjam fel a figyelmet egy érdekes jelenségre: a dob nem mindig követi pontosan a dallam lüktetését, hanem attól egyes esetekben eltolódik. Ezt halljuk a bargu mongol (5., 10., 12., 15. és 20. példa) és a japán (33. és 37. példa) dallamok előadásában. Hasonló ritmikai eltolódás más népeknél, például az észak-amerikai dakota indiánoknál is megfigyelhető.

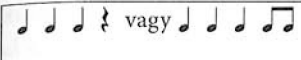
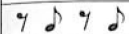

RITMUS

A ritmuskíséretek az alábbi sémákba oszthatjuk:

<i>ritmus</i>	<i>dallam</i>
Nincs kíséret	jakut-2 (13. példa), kazak (19. példa), burját (7. példa), oyrat mongol (14ab. példa)
Egyenletes lüktetés (negyed, pontozott negyed vagy fél értékekben)	Daur-1 (22. példa), daur-2 (23. példa), daur-3 (3. példa), daur-4 (28. példa), daur-5 (4. példa), daur-6 (27. példa), bargu mongol-6 (21. példa), nanaj-2 (24. példa), horcsin-1 (26. példa), horcsin-2 (16. példa), horcsin-3 (35. példa), horcsin-4 (34. példa), horcsin-5 (29. példa), horcsin-6 (31. példa), horcsin-7 (30. példa), horcsin-8 (32. példa)
Elcsúsztatott negyedek	bargu mongol-1 (10. példa), bargu mongol-2 (20. példa), bargu mongol-3 (5. példa), bargu mongol-5 (15. példa), bargu mongol-7 (12. példa); japán-1 (6. példa), japán-3 (33. példa) és koreai (36. példa) (nem egyenletes)
Egyenletes nyolcadok	japán (37. példa – recitálás), ujjur (14. példa)
Elcsúsztatott nyolcadok	Tuvai (27. példa), ¹ bargu mongol-4 (11. példa) ²
	nanaj-1 (25. példa), nanaj-3 (17. példa)
	horcsin-1 (26. példa), horcsin-2 (16. példa), horcsin-3 (35. példa), horcsin-4 (34. példa), horcsin-5 (29. példa), horcsin-6 (31. példa), horcsin-7 (30. példa), horcsin-8 (32. példa) (a sorok között)

¹ sorok végén.

² dallam végén.

	mandzsú-1 (8. példa), mandzsú-2 (9. példa – a sorok között), mandzsú (1. példa)
	Jakut-1 (2. példa)
	Kirgiz (18. példa)

A leggyakoribb kíséreritmus tehát a negyed, pontozott negyed, nyolcad vagy fél értékekben történő egyenletes lüktetés. Ezt követik gyakoriságban az elcsúsztatott negyedek ill. nyolcadok. Egyedi a jakut és a kirgiz . A speciális és ritmusképletek pedig ritkán, főképpen csak dallamrészek összekötésekor hangzanak fel.

DALLAMOK

A dallamokat jakut, sojot, kirgiz, kazak, burját mongol, bargu mongol, horcsin, nanaj, mandzsú, dahur, japán és koreai sámánok éneklék. Hangkészletük meglehetősen változatos, sok a pentaton, még inkább rész-pentaton skála, de vannak két hangon mozgó, illetve diatonikus skálán haladó dalok is.

A dallamok *szerkezete* motivikus 15, egysoros 3, kétsoros 7, háromsoros 1, négysoros 8 (főleg horcsin) illetve szabadon recitáló 3 esetben. A dallam első fele többnyire ereszkedő vagy domb alakú, ritkábban előfordul még ugráló és egyszer forgó dallammozgás is. A kétsoros dallamok az első sor végén többnyire skálájuk 3. fokán állnak meg, míg a négysoros dallamok kadenciaképletei igen változatosak. Egynél többször fordulnak elő a következő ütemelőjegyzések: 2/4 (7 eset), 4/4 (8); 6/8 (3), 6/8 és 9/8 (2) ezen kívül két kötetlen recitálást és kilenc (!) *rubato* előadást hallunk.

A fenti tulajdonságoknál többet árul le a dallamvonal. Az egy ütemből vagy ütempárból építkező dallamok közül soknak a dallamíve alapvetően a (*la-do*)-*re-do-la* domb ill. ereszkedő forma. Ilyenek a következő dallamok:

<i>nép</i>	<i>dallamváz</i>	<i>példa</i>
mandzsú és jakut	<i>la-ti-do-ti (do-ti) / do-ti la</i>	1. és 2. példa
dahur	<i>szo,-la la / do la la</i>	3. példa
dahur	<i>(ti)-re-re-re la</i>	4. példa
bargu mongol	<i>re-la re-la</i>	5. példa
koreai	<i>re re do / re do la</i>	38. példa
burját	<i>la re do / re do la</i>	7. példa

Kissé távolabbról ide tartozik az első felében csak *do*-ig emelkedő, második felében azonban a *so-mi*, hangokon mélyebbre ereszkedő *do-do-do-do / do-la la (+szo, -mi)* vázlatú mandzsu (8. és 9. példa) dallamok is. Figyelemre méltó, hogy *la-re-do-la* motívumával Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtésének №49-es esővarázsló dallama is hasonló jellegű. (Bartók 1976, №49).

A másik fontos dallamozgás a *(do-re)-mi-re-do* domb illetve ereszkedés, ezt látjuk a bargu mongol (10.-12. példa), a jakut (13. példa) és az uigur (14ab. példa) dallamokban. Az 15. példabeli bargu mongol dallam pedig a *szo-mi-re* trichordon mozog. Itt jegyezzük meg, hogy a skála harmadik foka néha bizonytalan, semleges intonálású, mint pl. a 2. példa esetében, ekkor a *(la-do)-re-do-la* és a *(do-re)-mi-re-do* formák egybeesnek.

Mindössze három esetben látjuk egyetlen sornak és variációinak az ismétlését: a *do-re-mi-fa mi-fa-mi-re do + szo*, vázlatú kirgiz (18. példa), a *do-la-szo-mi-n* ereszkedő horcsin (16. példa), és a *mi-re-do-la-szo*, hangokon ereszkedő nanaj (17. példa) dallamokban.

A két rövid sorból álló dallam is csak öt van. Az első példa egy kazak dallam (19. példa), ezt követik a *(la)-szo-mi-re-do* skálán pentatonos mozgásokat végző bargu mongol dalok (20-21. példa). A daur dallamvariánsok (22-23. példa) *do'-la-szo-mi* skálája ritka, ezen kívül csak a horcsin dallamok között bukkan elő (16. példa). A nanaj dallam (25. példa) bővített szekundos skálája és dallammozgása valamint az egyetlen *háromsoros* horcsin dal (26. példa) kivételesnek számít a vizsgált dallamok között.

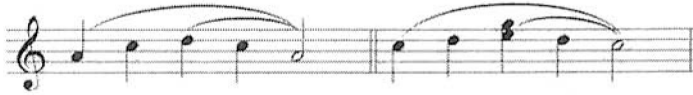
A tuvai (27. példa), a daur (28. példa) és az egyedi japán dallamot (33. példa) leszámítva a kilenc négysoros dallam ugyanabból a horcsin szertartásból származik (29-32. és 34-35. példa), Ez utóbbiak közül kettő-kettő *la-*, *szo-* illetve *do-pentaton* skálán mozog, és dallamvonaluk, ritmusuk valamint kadenciáik is igen eltérő. Két horcsin dal közeli *szo-pentaton* formák (29-30. példa), másik kettő pedig egymáshoz közeli *do-pentaton* (31-32. példa). A horcsin illetve a japán *la-pentaton* dallamok viszont teljességgel különbözők (29. és 33-34. példa).

Végül ejtsünk néhány szót a recitáló dallamokról. A koreai recitálás különböző hosszú frázisokból áll, ezekre jellemző a nyolcadoló mozgás, melyet a frázisok végén negyed értékek zárnak. Tipikusnak vehetők például a 36. példa *-gal és a **-gal jelölt sorai. A recitálás a (#)*do-ti-la* trichordon történik, ezen belül is főképpen a (#)*do* és *ti* hangokon, az egységek pedig *ti*-n végződnek. Ilyenfajta forgó recitáló mozgást más népek vallási zenéjében is láthatunk, pl. Korán recitálásként.

A japán recitálásban is különböző hosszúságú zenei szakaszok követik egymást (37. példa). Szemben a koreai előadással azonban itt végig egyenes nyolcadokat hallunk, melyben ritkán egy-egy nyolcad tizenhatodokká bomlik. A recitálás alapvetően a (b)*ti* vagy a *la* hangokon történik, *re-re* csak ritkán, röviden felugorva. A szakaszok szinte mindig *la*-n végződnek.

ÖSSZEFOGLALÁS

A sámán dalok túlnyomó része tehát igen egyszerű *motivikus* vagy *ütempáros* szerkezetű, ezen belül a *(la-do)-re-do-la* illetve *(do-re)-mi-re-do* vázlatú domb illetve ereszkedés dominál. A zene előtti kerregő-berregő hangokat és a „fújtatást” nem számítva ezeket vehetjük a legáltalánosabb, legjellemzőbb és valószínűleg a legrégebbi zenei réteghez tartozó formáknak. Egy-, két- illetve háromsoros dallamból viszonylag kevés van, sőt a horcsin dallamokat nem számítva négysoros dallamból is csak három különböző fordul elő. A ritmusra is hasonló egyszerűség jellemző, legáltalánosabb az egyenletes lüktetés, mely egyes előadásokban a dallam lüktetéséhez képest eltolódik.

A sámán dalok sémái

Természetesen a fenti jellemzés és áttekintés csak a vizsgált anyagra igaz, pl. a mongol darhad sámánasszony dallamai más képet mutatnak (Birtalan–Sipos 2004: 25–62).

A DALLAMOK KOTTÁI

1. példa mandzsu dallam

2. példa jakut dallam

3. példa daur dallam

4. példa daur dallam

5. példa bargu mongol dallam

6. példa japán dallam

7. példa burját mongol dallam

8. példa mandzsu dallam

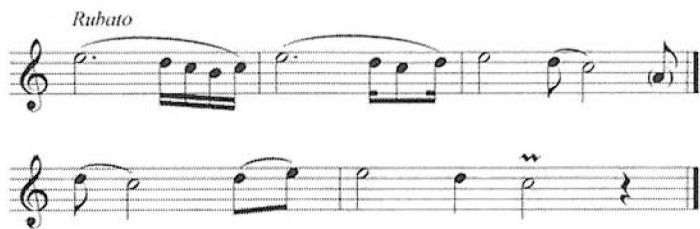
9. példa mandzsu dallam

10. példa bargu mongol dallam

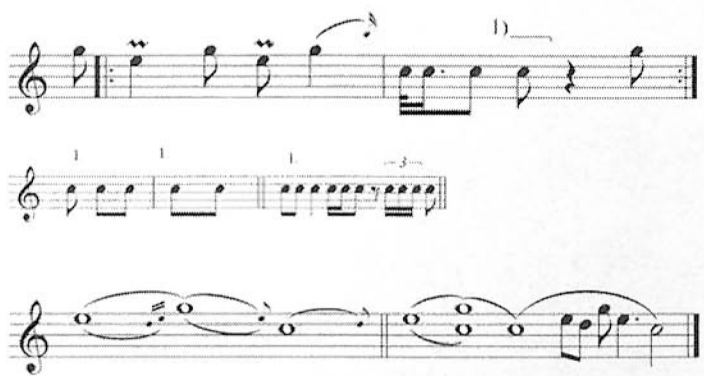
11. példa bargu mongol dallam

12. példa bargu mongol dallam

13. példa jakut dallam

14ab. példa ojrát dallam

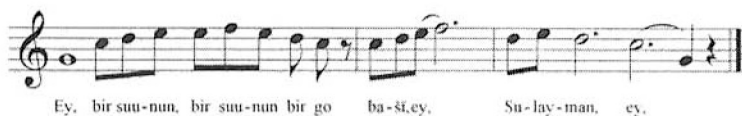
15. példa bargu mongol dallam

16. példa horcsin dallam

17. példa nanaj dallam

18. példa kirkiz dallam

Ker - deng, ker - deng ker jí - lan,
 Ker - deng de - mey kel jí - lan.

Detailed description: This block contains two staves of musical notation. The first staff starts with a treble clef, a key signature of one flat, and a 9/8 time signature. It contains two measures: the first has a quarter note G4, a quarter note A4, a quarter note B4, and a half note C5; the second has a quarter note D5, a quarter note E5, a quarter note F5, and a half note G5. The second staff continues with a quarter note G5, a quarter note F5, a quarter note E5, and a half note D5. The third measure features a triplet of eighth notes (G5, A5, B5) followed by a half note C5. The lyrics are written below the notes.

19. példa kazak dallam

Detailed description: This block contains a single staff of musical notation in 4/4 time. It starts with a treble clef and a key signature of one flat. The melody consists of eighth and quarter notes. There are four-measure phrases with slurs and accents. The final two measures end with a quarter rest and a quarter note, each marked with an upward-pointing arrow (↑).

20. példa bargu mongol dallam

Detailed description: This block contains a single staff of musical notation in 3/4 time. It starts with a treble clef and a key signature of one flat. The melody consists of quarter and eighth notes. There are repeat signs (double bar lines with dots) after the first and second measures.

21. példa bargu mongol dallam

Detailed description: This block contains a single staff of musical notation in 2/4 time. It starts with a treble clef and a key signature of one flat. The melody consists of quarter and eighth notes.

22. példa daur dallam

Detailed description: This block contains two staves of musical notation in 2/4 time. Both staves start with a treble clef and a key signature of one flat. The melody consists of quarter and eighth notes. There are repeat signs (double bar lines with dots) after the first and second measures of each staff.

23. példa daur dallam

24. példa nanaj dallam

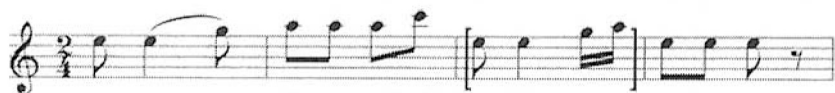
25. példa nanaj dallam

26. példa horcsin dallam

27. példa tuvai dallam

28. példa daur dallam

29. példa horcsin dallam

30. példa horcsin dallam

31. példa horcsin dallam

32. példa horcsin dallam

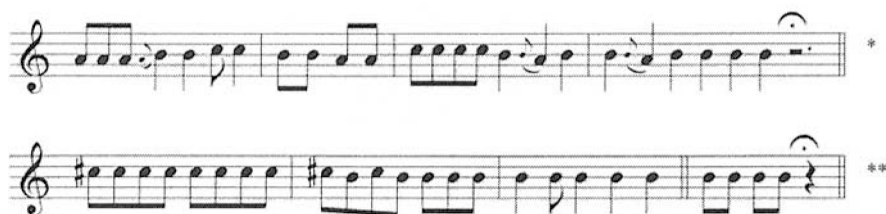
33. példa japán dallam

34. példa horcsin dallam

35. példa horcsin dallam

recitation

36. példa koreai dallam

recitation

37. példa japán dallam

A sámanydalok áttekintése után vizsgáljunk meg közelebbről két dallamot.